

CİZRE KÜLTÜR ENVANTERİ 2012

Dicle Kalkınma Ajansı 2011 yılı Doğrudan Faaliyet Desteği Mali Destek Programı kapsamında hazırlanan bu yayının içeriği Dicle Kalkınma Ajansı ve/veya Kalkınma Bakanlığının görüşlerini yansıtmamakta olup, içerik ile ilgili tek sorumluluk (yararlanıcı/ortaklar/yükleniciler) Cizre Belediyesi' ne aittir.

ISBN
EDİTÖR
YAYIN KURULU

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Tarih boyunca birçok medeniyeti içinde barındırmış, Cudi ile Dicle'nin kucaklaştığı mekan olan, geçmişle her zaman adından söz ettiren kadim Cizre'mizin bir parçası olmanın gururunu yaşıyorum. Cizre denince insanın aklına; Guti İmparatorluğu zamanında inşa edilmiş olan Cizre İçkalesi ve Surları, Cizre'mizin simgesi olmuş Ulu Cami kapı tokmakları (Cizre Ejderleri), dillere destan olmuş Mem-u Zin Türbelerinin yer aldığı Mir Abdal Medresesi, Hz Nuh Türbesi, Kırmızı Medrese, Mem Zindanı, Yafes (Bafid) ve Deşt Köprüleri, Mehmet Ağa Kasrı ile Ensari Malikanesi gibi tarihi ve kültürel yapılar geliyor. Tarihsel geçmişle her zaman gurur duyan Cizre halkımıza tarihi ve kültürel varlığımızın zenginliğini yaşatmak ve yarınlara taşımak en büyük arzumuzdur. Kültürel varlığımızın gelecek nesillere aktarılması için gereken çaba ve özenin gösterilmesini her zaman bir görev olarak görmekteyiz.

Bu kadar köklü bir geçmişe sahip olan Cizre'mizin tarihi eserlerine gerekli özeni gösterip bu eserlerimizin yok olmalarını engellemek için 2010 yılında KUDEB (Koruma, Uygulama ve Denetleme Bürosu) Birimi'ni kurduk. Bu

Taşınmaz Kültür Varlıklarımızın çalışmasının yürütülerek bu kitabın oluşturulmasında ve "Cizre Kültür Envanterinin Oluşturulması" Projesinin hazırlanıp DİKA (Dicle Kalkınma Ajansı) kapsamında hibe alınmasında emeği geçen Belediyemizin KUDEB (Koruma Uygulama Denetleme Bürosu) Birimi personellerine; ayrıca katkılarından dolayı DİKA'ya da teşekkürlerimi sunuyorum.

Mustafa GÖREN
Belediye Başkan V.

ÖNSÖZ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alıp Şırnak İli'ne bağlı bir ilçe olan Cizre kenti, çok eski bir yerleşim yeridir. Cizre, üzerinde ve çevresinde yer alan kültürel varlıklar açısından çok önem arz etmektedir. Tarihte Cezire (Ada) olarak adlandırılan Cizre, başta İçkalesi olmak üzere; camii, medrese, köprü, evleri ve değirmenleriyle bir merkez olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Gutilerden Osmanlı Son Dönemine kadar uzanan Cizre Surları ile Cizre İçkalesi, Abdaliye Camii, Medresesi ve Mem-u Zin Türbesi, Kırmızı Medrese ve Ahmet El-Cezeri Türbesi, Ulu Camii, Nuh Nebi Türbesi ve İsmail Ebul-iz Türbesi, Eski Belediye Binası, Hamidiye Kışlası, Yafes (Bafıd) Köprüsü, Deşt Köprüsü ile bazı sivil mimari örnekleri sayılabilir.

2010 yılında göreve başladığımız günden beri öncelikli hedefimiz Taşınmaz Kültür Varlıklarımızı yok olmaktan kurtarmak ve korumak olmuştur. Bu bağlamda Tescilli Cizre Kent Surlarımızın koruma bandı oluşturulmuş, Deşt Köprüsü'nün restorasyonunun yapılabilmesi için Karayolları Genel Müdürlüğü ile görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler sonucunda köprüde kazı çalışmaları başlatılmış ve kısa süre içerisinde restorasyon çalışmalarına başlanacaktır. Cizre genelinde restorasyon çalışmalarına ihtiyaç duyulan çoğu tescilli yapımızın projelendirilmesi gerekmektedir. KUDEB (Koruma, Uygulama ve Denetleme Bürosu) Birimi olarak hibe alınabilen gerekli mercilere başvurular yapılmaktadır. Bu kapsamda Mehmet Ağa Kasrı'nın restorasyonu için DİKA (Dicle Kalkınma Ajansı) 'ya yapılan hibe başvuru projemiz kabul edilmiştir. Bu proje kapsamında Mehmet Ağa Kasrı'nın restorasyonuna en kısa zamanda başlanılacaktır. Ayrıca KUDEB Birimi olarak Cizre Belediyesi Kent Müzesinin kurulması için çalışmalarımız devam etmektedir.

Bu çalışmanın yürütülmesinde "Tarih Kültür ve Cizre" adlı eserinden yararlandığımız araştırmacı yazar Sayın Abdullah YAŞIN'a, ayrıca tarih ve kültürel çalışmalarımızda bize desteklerini esirgemeyen Belediye Başkanımız Sayın Mustafa GÖREN'e teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA) tarafından hibe alınarak hazırlanan bu kitap Cizre'deki Kültür Varlıklarını ele alan bilimsel bir çalışmadır. "Cizre Kültür Envanterinin Oluşturulması" projesi adıyla hazırlanan bu çalışmayı tüm Cizre halkına armağan ediyoruz.

**Cizre Belediyesi
KUDEB BİRİMİ**

GİRİŞ

Şırnak iline bağlı bir ilçe merkezi olan Cizre kenti, Mezopotamya'nın başladığı yerde yer alıyor. Zengin bir tarihe ve kültürel geçmişe sahip olan Cizre, coğrafi ve tarihi konumu itibarıyla asırlarca önemli bir merkez olma özelliğini hep korumuştur. Bütün bölgeyi sular altında bırakan Tufanın bitiş noktası Hud suresi 44. ayetine göre Cudi Dağında durduğundan, İslam Tarihçilerine göre suların çekilmesi, yağmurun durması ve yerin kuruması ile gemiden çıkanlardan sekiz kişi önce Seman (Heştan/Sekizler) yerleşim yerinde toplanırlar. Cuma köyünün bulunduğu yerde bir toplantı yaparak buradan ayrılma kararı alırlar. Orman, güneş ve Dicle Nehri'nin kucaklaştığı Cizre'nin ortasındaki Dilmun tepesiğine göç ederler. Cizre, Nuh Peygamber ve oğulları tarafından tufandan sonra Cudi Dağı'nın başındaki yerleşim yerinden sonra kurulan ikinci yerleşim yeridir. Sümer yazıtlarından da tufandan sonra Ziusudra'nın yani Nuh peygamberin gönderildiği yer de Dilmun'dur. Sümer yazıtlarında Dilmun akarsularının birleştiği yerdir. Dicle, Risur ve Saklan akarsularının yanına döküldüğü Cizre'dir.

Cizre, çeşitli uygarlıkların gelip geçtikleri, geçerken de silinemeyecek tarihi ve kültürel izler bıraktıkları, ilim ve bilimin bir arada yaşadığı bir merkez olmuştur. Cizre, tarihi ticaret yolları üzerinde bulunması özelliğinden dolayı sürekli saldırılara ve yıkımlara maruz kalmış ve bir çok kez yeniden imar edilmiştir. Tarih öncesinden bu yana birçok medeniyet tarafından el değiştirmiştir. Tarihin akışı içerisinde istikrarsız bir siyasetin getirdiği olumsuzluklar içerisinde günümüze gelmiştir. Ancak günümüze gelene kadar birçok yıkım, kayıp ve de tahribat yaşamıştır.

Hz Nuh ile başlayan Cizre tarihi, kültür ve bilim ile yoğrulmuştur. Cizre ; Gutiler, I. Babil Devleti, Asurlular, Sasaniler, Emeviler, Abbasiler, Eyyubiler, Mervaniler, Selçuklular, Artuklular, Zengiler, Akkoyunlular ve Osmanlılar ile günümüze kadar gelmiştir.

CİZRENİN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

Cizre'nin Coğrafi Konumu

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde,Dicle'nin Türkiye'yi terk edip Suriye topraklarına girdiği mevkiinin çok yakınında bulunan Cizre,Dicle Irmağı'nın batı kıyısında,deniz seviyesinden 400 m. kadar yüksekte kurulmuştur.Cizre,Şırnak İline bağlı olup;kuzeyinde Şırnak,güneyinde Suriye,doğusunda Silopi ve batısında İdil ile çevrilidir.Yüzölçümü 460 km² dir.

Cizre,Dicle üzerindeki önemli bir geçidin yakınında inşa edilmiştir.Anadolu'yu Kuzey Mezopotamya'ya bu stratejik geçit noktasına hakim olan Bazabda Kalesi ve civarı,en eski devirlerden itibaren çeşitli devletlerin hakimiyeti altında kalmıştır.El-Cezire tabirinin eskiden beri bu bölgenin adı olarak kullanıldığını tarihi kaynaklarda görmek mümkündür.

Cizre,Dicle Nehri'nin kıyısında kurulmuştur.Etrafı dağlar ve tepelerle çevrilmiş olup bir çanağı andırır.Kuzeydoğusunda 2089 metre yüksekliğindeki cudi dağı bulunur.İlçenin kuzeyinde Kera Dağı,Kuzeybatısında Dera Dağı ve batısında Akdağ bulunur.Ayrıca güneyinde ova bulunur.İlçe arazisi Dicle Nehri çevresinde alüvyonlu ovalarla,bu ovanın doğu ve batısındaki yaylalardan meydana gelmiştir.Dicle Nehri'nin Dera Dağını yarıp Cizre'ye akması sonucu bu dağın etekleri sırtlardan ibaret kalmış ve yere dik olarak inmiştir.Kuzey ve kuzeybatıdaki dağlık saha yerel meşelik.zeytin ve düzlüklerden ibaret olmakla birlikte,bu sahaların kuzey kısımları volkanik taş parçaları ile tamamen örtülmüştür.Cizre,subtropikal bir iklime sahiptir.Yazları sıcak ve kurak;kışları ılık ve yağışlı geçer.

İlkçağlardan günümüze kadar önemini koruyan Dicle;Diyarbakır-Cizre,Cizre-Musul,Cizre-Bağdat arasında önemli bir ulaşım ağını sağlamıştır.Dicle Nehri'nin yanı sıra ilçeye akan Risur ve Nerdüş Çayları da ilçenin önemli akarsularındandır.

Cizre'nin Tarihçesi

Cizre'nin bilinen tarihi M.Ö. 4000 yılında hüküm süren Guti İmparatorluğuna kadar dayanmaktadır. Gutiler Cizre,Dicle ve Cudi'yi de içine alan geniş bir bölgede hakimiyet kurmuşlardı. Cizre daha sonra M.Ö. 2000 yılından itibaren Babiller,Araplar, Asurlar,Medler,Persler,Seleukoslar ve Sasanilerin; İslamiyetin bölgeye gelmesiyle beraber Emevi ve Abbasilerin hakimiyeti altında kalmıştır. 1096 yılında Büyük Selçuklular dönemini müteakiben de emirlikle yönetilen Cizre, 1627 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine geçmiştir. Cizre Beyliği önceleri Diyarbakır Sancak Beyliği'ne bağlı iken 1841 yılında Musul'a bağlanmıştır.

İslam fetihleri öncesinde Cizre bölgesinin batı kısmı Bizans,doğu kısmı ise İran Sasani egemenliği altında bulunmaktadır.Belezuri,bölge fetihlerinin Hicretin 18.yılında başladığını,Cizre'nin kurulacağı yerde Karda ve Bazabda'nın ise,H.19.yılda fethedildiğini bahsetmektedir.

Tarihçilerin isimlerini saydığı yerleşim merkezlerinden olan Bazabda veBakarda adlarını taşıyan yerleşim birimlerinden Bakarda'da eski bir beldenin enkazıüzerine kurulmuş, Cezire-i İbni Ömer daha sonra Dicle Nehri'nin mecrasının değişmesi sonucu Bazabda Bölgesinde kalmıştır.Fetihler esnasında Dicle Nehri'nin batı kıyısında Cizre'nin bulunduğu yörede bir kale ve bu kalenin yakınında bir köprünün kalıntıları,eski yerleşme alanının buraya yakın olduğunu göstermektedir.Yakut,Bazabda'nın Cezire-i İbn Ömer'in karşısında bulunan bir köy ismi olduğundan söz eder.

Bazabda Kalesi ve çevresi Hz. Ömer zamanında İyaz b. Ganım tarafından fethedildi.Bu döneme kadar sadece bir geçit yeri ve bu geçidi kontrol eden kale olarak önem taşıyan Cizre Yöresi,İslam topraklarına katıldıktan sonra büyük imar faaliyetlerine sahne oldu ve bugünkü şehrin bulunduğu ilkçağdan kalan surların kuşattığı yerde "Cezire " adı verilen şehrin temelleri yeniden atıldı.Şehrin en parlak olduğu dönem olan X.yy'da, önemli ve faal bir nehir limanı özelliği de göstermektedir.

Cizre sahip olduğu stratejik önemi nedeni ile her zaman askeri bir üst işlemini üstlenmiştir. Sasani hükümdarı Şapur, bütün Irak topraklarına zapt etmek yerine Cizre ve Sincar'ı zapt etmekle yetinmiştir. Aynı şekilde, Büyük Selçuklu ordusunun Haçlılara karşı gerçekleştirdiği ilk zafer sırasında İmadüttin Zengi ile Artukoğlu Sökmen de ordugahlarını Cizre de konumlandırmışlardı.

990 Yılında Diyarbakır ve Cizre Mervani Emirliğinin yönetimine girdi. Bu dönemde Cizre'yi anlatan Orta Çağ Arap Coğrafyacısı Makdisi (945/46-1000) imar edilmiş şehrin nüfusunun kalabalık olup çevresinin verimli arazi ile çevrili olduğunu, Dicle Nehri üzerinde işleyen taşıtlarla buradan Musul a bal, tereyağ, ceyiz, badem ve fıstık gibi tarım ürünlerinin gönderildiğini zikretmektedir.

XIX. yüzyılın sonlarından Cizre'den söz eden yazarlardan Müler – Simonis'e göre şehirde 800, Sachuaya göre ise 600-800 ev bulunuyordu. Aynı yüzyıla ait Bilgi veren Vital Cüinet, Cizre'nin 9560 nüfusa sahip olduğunu ve şehirde beş cami, çok sayıda mescit, onbeş türbe, beş han, sekiz hamam, 100 dükkân, kubbeli çarşı, kışla ve askeri hastane olduğunu kaydeder.

Cizre yüzyıllardır insanların ve doğanın tahribine uğramasına rağmen, günümüze kadar varlığını korumuş, eski medeniyetlere ait çok sayıda kültürel eserimiz bulunmaktadır.

İslamiyetin Cizre'ye girmesiyle birlikte şehre yarımada anlamına gelen Cezire adı verilmiş, Cumhuriyet döneminde ise küçük bir düzeltmeyle Cizre olarak değiştirilmiştir. Önceleri Mardin iline bağlı bir ilçe iken 16.05.1990 tarih ve 3647 sayılı yasa ile Şırnak iline bağlanmıştır.

BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE CİZRE'NİN ADLARI

M.Ö 4000 yılından itibaren Basra'dan Ağrı'ya kadar Akad,Elam,Asur ve Sümerleri yüzyıl boyunca hakimiyetleri altına alan Gudi (Guti) İmparatorluğu zamanından önce Cizre'nin adı **Dilmun** iken,sonra Bakarda,Gerz u Bakarda adını almıştır.Daha sonra bu ismin yerini Kazarta Kurdan (Kardu Gazartası) Gazarda Karday (Kardunya Gazartası) adlarını almıştır.

Gudi hakimiyetinin azalması ve doğal su kaynakları gibi bölgede petrol çıktığından Cizre'ye **Bazibda** (Bazifta) "Petrol Ülkesi,Petrolün yanında olan yer" denildi.İslamın Cizre'ye gelmesiyle Yafes Köprüsünün bulunduğu semt Bazibda olarak kaldı.Şehir merkezinin adı **Cezire** (ada) olarak değiştirildi.

Abbasiler döneminde Cizre Valilerinden Hasan İbn Ömer Et-Tağlıbi Cizre'de çok büyük imar hareketleri olan surların tamamının restorasyonu,hanlar, hamamlar ve kervansarayların yapılmasından dolayı babasına izafeten Cizre'ye **Cezire-i İbni Ömer** (Ömer Oğlu Adası) adı verilmiş oldu.

Daha sonra,1260 yılından itibaren kurulmuş Cizre Azizan Beyliği döneminde **Cezire-i Bohtan** (Cizira Bohtan-Cizira Botan) ismi ile adlandırıldı.Bir ara Akkoyunlulardan Cizre'yi alan ve Şah İsmail'in ordusunu üç kere yenen II.Şeref 'e izafeten **Ceziretuş Şeref** (Şerefli Cizre/Şerefın Cizresi) adı ile anılmaya başlandı.Cumhuriyet döneminde adı **Cizre** olarak değiştirilmiş oldu.

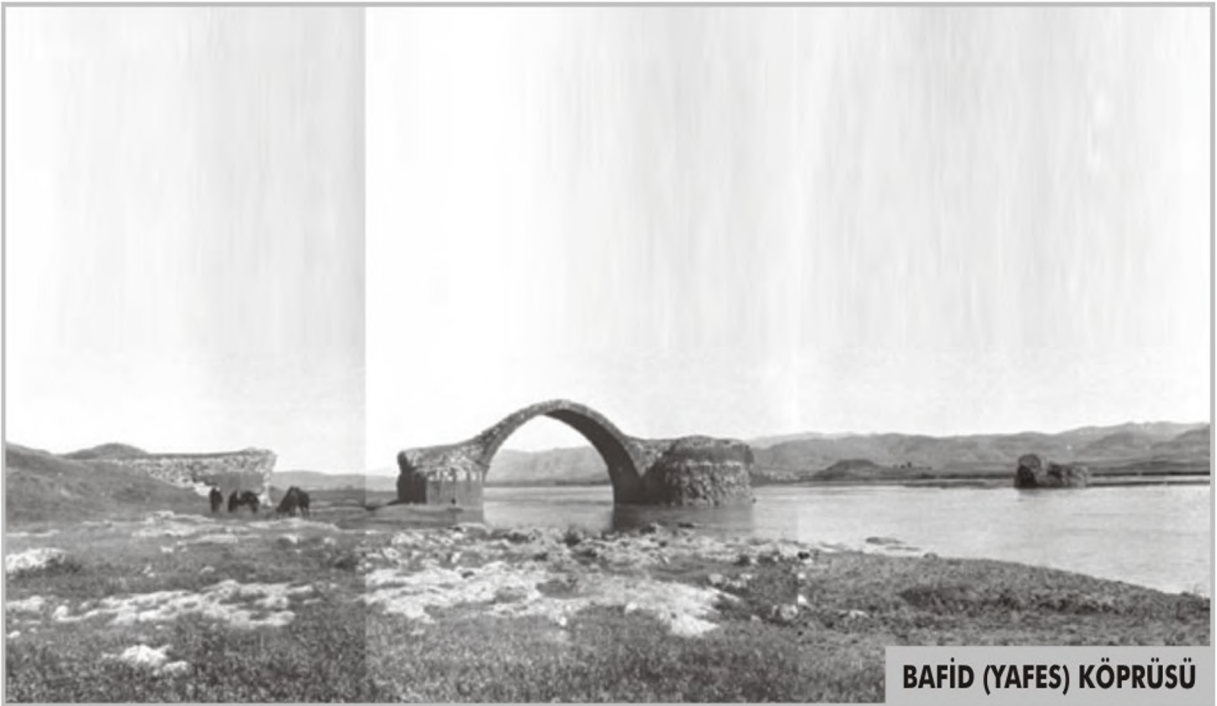

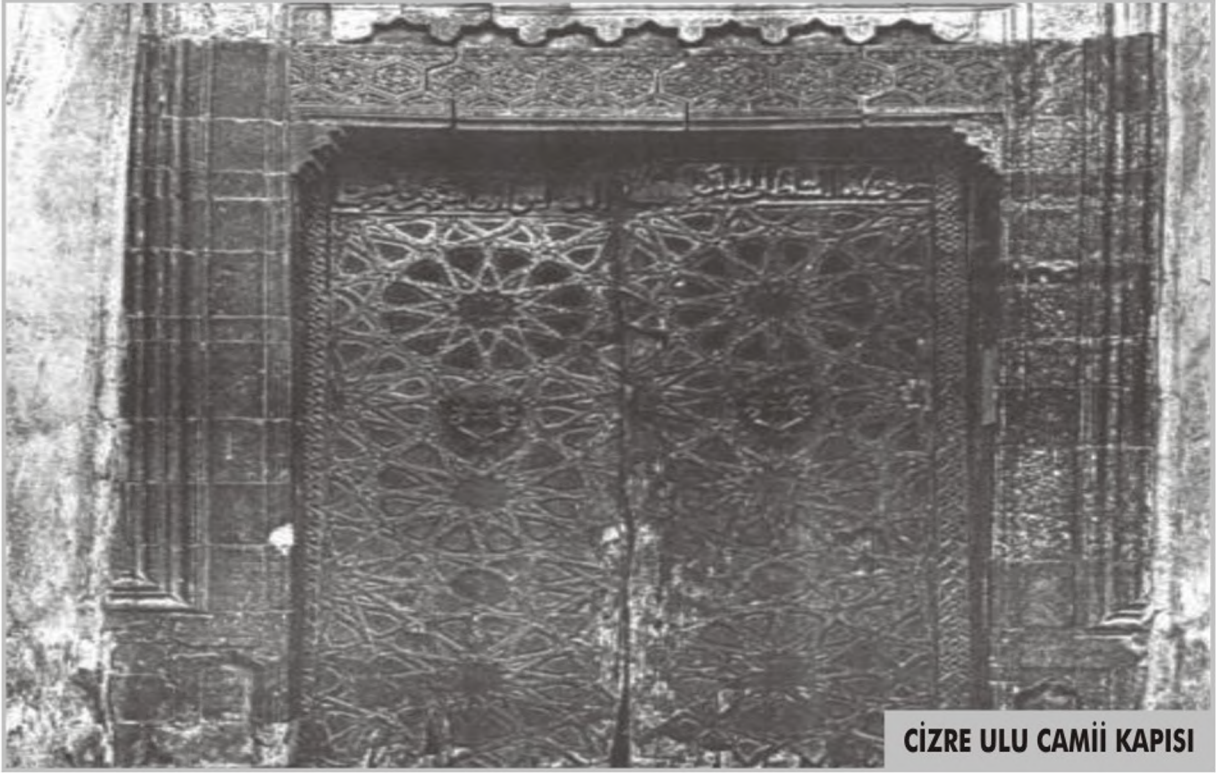

CİZRE ULU CAMİİ 1909

CİZRE ULU CAMİİ 1909

CİZRE ULU CAMİİ KAPISI

CÜDİ DAĞINDAKİ KABARTMA

ASLANLI KAPI

CİZRE KALESİ VE SURLARI

Şırnak İli Cizre İlçe'si Kale Mahallesi Dicle Nehri kıyısında yer alan İçkale; doğu batı doğrultusunda birbirine paralel iki sur duvarı olarak uzanmaktadır. Kuzeyde kalan ilk duvar nehre yakın olup, doğudan dış surlarla birleşmektedir. Aslanlı kapı ve iki katlı karargâh binasının alt katın altından geçmekte olup batı ucunda Birca Belek bulunmaktadır. Duvarda birçok kaplama taşı sökülmüştür. Kalan izlerden yapının bazalt taşı ile yapıldığı anlaşılmaktadır.

İkinci sur duvarı ortaya yakın bir yerde daire planlı bir burçla son bulmaktadır. Üzerinde bir mihrap nişi tespit edilmiştir. Duvarın kuzey tarafına açılmıştır. Muhtemelen kale mescidine aittir. Ayrıca duvarın güney batısında askeri yemekhane olarak da kullanılmış olan tek katlı bina vardır Güney cephenin ortasından bir kapı ile girilmekte ve içerisi boydan boya iki bölümden oluşmaktadır. Bunun dışında batı tarafta kuzey güney yönünde dikdörtgen planlı ve beş bölümlü yıkık vaziyette kalıntılar mevcuttur. Genelde bazalt taşı kullanılmıştır. Burada kufi yazılı Arapça kitabe yazılıdır. Kale büyük ölçüde tahrip görmüştür.

Cizre Surları, Nuh'un Gemisine atfen gemi şeklinde yapılmıştır. Surların büyük bir bölümü yapıların altında kalmış, bir kısmı yıkılmış bir kısmı da ayakta kalıp çok kötü bir restorasyon görmüştür. Surun genel uzunluğu 3511 metre olup sur içi alanı da 516.490 m² dir. İçkale'nin çevre uzunluğu 963 metre olup alanı da 48.895 m² dir.

TARİHSEL GELİŞİMİ

Cizre İçkalesi ilk olarak M.Ö. 4000 yıllarında Guti İmparatorluğu tarafından Cizre'yi saran surlarla birlikte inşa edildiği tahmin ediliyor. 360 Oda ile üç kattan oluştuğu belirtilen kalenin içerisinde hamam, hücreler, zindan türü yapılar da bulunuyordu. Kalenin Belek Burcu ile Seyfiye Medresesi arasında Saraşın denilen büyük bir alan vardı. Burası bahçe haline getirilmiş olup 1700'lü yıllarda çeşitli meyve ağaçlarının bulunduğu bir yerdi. Yapı ve surlar bölgedeki savaşlar sırasında kısmen yıkılmış, Asurlular, Babiller ve Abbasiler döneminde onarılarak kullanılmıştır. Medler Döneminde surlar ve kalenin bazı yerleri restore edilmiştir. Daha sonra Babil, Med, İskit ve Asur savaşlarında kale ve surların birçok yeri harap olmuştur.

M.S. 241-246 yılları arasında Sasani İmparatoru I.Erdeşir Babekan egemenliği sırasında Cizre Kalesi'ndeki Sarayburnu, Aslanlı Kapı ve Dicle Nehri içindeki Sadabadı yaptırmış olup kale ve surların birçok yerini onarmıştır. Abbasiler Döneminde Abbasi Valisi Hasan B.Ömer Et-Tağlibi tarafından kalenin ve Cizre Suru'nun yıkılan yerleri yeniden onarımdan geçmiştir.

Abbasiler döneminde Ömer oğlu Abdülaziz kalenin yıkılan yerlerini onarmıştır. Emir Seyfeddin İbn İzeddin Bey de burada Seyfiye Medresesini yaptırmıştır. Günümüzde kalenin üzerinde bu medresenin mihrabı bulunmaktadır.

Cizre surları yapılışından sonra değişik dönemlerde onarılmış ve onarımları belirten

kitabelerin yanı sıra kufi yazı ile Kuran'dan alınma ayetler duvarlar üzerine kazınmıştır. Günümüze sur kalıntılarının yanı sıra; kalenin Aslanlı Kapısı (Sarayburnu Kapısı), Mem Zindanı (Tapınak) ve Cizre Beyi Şeref Bin Muhammed Bin Han Abdal'ın 1596 yılında kalenin kuzeybatısına yaptırdığı Birca Belek gelebilmiştir. Bu burç bir sıra siyah, bir sıra da beyaz taştan meydana gelip dikdörtgen şekilde yapılmıştır. Kale içerisinde bulunan kapıyı.241-246 yıllarında Sasani egemenliği sırasında I.Erdeşir Babekan yaptırmıştır. Büyük ölçüde yekpare siyah taştan olan bu kapının kubbesi içerisinde de iki aslan figürü ile bir kitabe bulunmaktadır. Mem Zindanının (Tapınak) Mem'u Zin destanında ismi geçmektedir. Zindanın üzeri kubbe ile örtülü olup, bu kubbenin ortasında 3-4 m. genişliğinde geniş bir kuyu vardır. Bunun yanı sıra kalenin batısında Develer Hanı olarak isimlendirilen deve kervanlarının barındığı bir de han bulunuyor.

Kale içerisinde bulunan iki katlı, on odalı, kalın taş duvarlı bir yapı bulunmaktadır. Cizre Emiri Tacdin burasını 1480'li yıllarda ev olarak kullanmıştır. Ayrıca kalenin kuzeybatısında Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılmış Cizre'yi yöneten Mustafa Paşa'nın kullandığı Hamidiye Alaylarının bir bölümünün konakladığı Hamidiye Kışlası(1897) bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu ve Botan Beyliği arasında 1847 yılında yaşanan savaştan sonra zaman zaman kışla olarak kullanılarak ordunun denetimine verilen Cizre İçkalesi günümüze çoğu bölümü harap olup az bir bölümü gelebilmiştir.

